

Роман

Данило Киш (1935–1989)

Српски књижевник, преводилац и дописни члан САНУ. Рођен је у Суботици, живео је у Новом Саду са родитељима и сестром до 1942. године, затим прелази у Мађарску, у очев родни крај. Пошто му је отац одведен у Аушвиц 1944, породица је морала да оде на Цетиње (мајчин завичај), где ће Киш живети до краја школовања. Завршио је студије опште књижевности у Београду. Живео је и радио у Београду, Стразбуру и Паризу. Сахрањен је у Београду у Алеји великана. Припада интелектуалним токовима савремене прозе. Најважнија дела – романи: *Мансарда*, *Псалм 44*, *Башића и њејео*, *Пешчаник* и *Рани јаги*; збирке приповедака: *Гробница за Бориса Давидовића*, *Енциклопедија мртвих*, *Лауџа и ожилци* и *Складиште*; есеји: *Поетика*, *Ното poetikus* и *Час анаџомије*. Такође је писао за позориште и телевизију. Киш је један од најпревођенијих писаца, добитник је низа угледних домаћих и престижних међународних награда (француских, италијанских, америчких и немачких).

Данило Киш *Рани јаги* (избор)

▶ ПРИСТУП КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ

Подсетите се делова Кишовог романа *Рани јаги: Дечак и њас*, *Вереници* и *Ливада у јесен*, које познајете из основне школе. Прочитајте у целини роман који представља повест Андреаса Сама на прелазу из света детињства у свет одраслих. Учите како су приказана дешавања у роману и бележите своја запажања. Имајте на уму да пред вама није роман у класичном смислу. Неки проучаваоци, због фрагментарне композиције карактеристичне за Кишову прозу, ово дело сврставају у збирку приповедака, а неки у збирку новела. Размишљајте о Кишовим *Раним јагима* као о романескној структури сачињеној од прича о Андреасовом детињству. Запазите по којим особинама се *Рани јаги* ипак могу сматрати романом. Припремите се за разговор на часу.

Улица дивљих кестенова

Господине, да ли бисте знали да ми кажете где се налази Улица дивљих кестенова? Не сећате се? А мора да је негде овде, имена се више не сећам. Али знам поуздано да је негде овде. Шта кажете, нема овде нигде улице с дрворедом кестенова? А ја знам, господине, да она ту мора да постоји, немогуће је да успомене толико варају.

Да, још пре рата... На углу се налазила школа, а пред школом артески бунар. Не мислите, ваљда, да сам све то измислио. У тој школи сам ишао у први разред, а пре тога у забавиште. Учитељица се звала госпођица Фани. Могу вам, господине, показати једну фотографију где смо сви на окупу: госпођица Фани, наша учитељица, да, тај што седи поред ње, то сам ја, Андреас Сам, моја сестра Ана, Фреди Фукс, вођа наше банде... Да, господине, одлично, сада сам се сетио. Улица мора да се звала Бемова улица, јер ја сам био борац у банди чувених бемоваца, чији је вођа био Фреди Фукс (звани Аца Дугоња), фолксдојчер. Сјајно господине, да није било овог нашег разговора, ја се уопште не бих сетио да се та улица звала Бемова улица, по чувеном пољском генералу, четрдесетосмашу. Да ли вам, можда, господине, то име говори нешто: Бем, Бемова улица. О, да, извините, наравно

▶ **фолксдојчер** – у првој половини 20. века овим изразом су означавани Немци који су живели ван граница Немачке.

ви се не можете сетити, уколико нисте ту живели пре рата, но бар бисте могли знати да ли има ту негде нека улица с дрворедом дивљих кестенова? Ти су кестенови цветали с пролећа, тако да је цела улица мирисала помало отужно и тешко, осим после кише. Тада је, измешан са озоном, мирис дивљег кестеновог цвета лебдео свуда наоколо.

Ох, ја сам се запречао, опростите, мораћу да питам још неког, мора да има неког ко ће се сетити те улице, пре рата се звала Бемова, а била је засађена дрворедом дивљих кестенова.

Зар се не сећате, господине? Ни ви? Ето, све што још могу да вам кажем, то је да је на углу био један бунар, артески, испред школе. У близини је била касарна, лево, иза угла, на другом крају улице. Ми, деца, дотле смо смели да одлазимо. Ту саобраћај није био жив. А на углу, код касарне, почињале су шине (мали жути и плави трамваји). Да, господине, заборавио сам вам рећи да је поред дрвореда кестенова, с десне стране, било уочи рата ископано склониште, у цикцак. Ту је боравила наша банда. Да вам, можда, тај податак неће помоћи да се сетите: било је ископано велико склониште. Наравно, свуда је било склоништа, али добро се сећам да дивљих кестенова није било, осим у нашој улици. Наравно, све су то детаљи, но хоћу само да вам кажем да се сасвим поуздано сећам да је та улица била засађена дивљим кестеном, а ово, господине, ово је багрем, бунар нигде не видим, па ипак ми се чини да је то немогуће, можда сте ви погрешили, мора да се нека улица звала Бемова, ова ми се чини премала. Уосталом, хвала вам, проверићу. Закуцаћу на нека врата и питаћу: Да ли се ова улица пре рата звала Бемова улица, јер све ми је то врло сумњиво, господине, не верујем да би толика кестенова стабла нестала, макар би једно остало, дрвеће, ваљда, има дужи век, кестенови, господине, не умиру тек тако.

Ето, не верујем, госпођо, својим очима. Нико није у стању да ми објасни где су нестали ти кестенови, и да није вас, ја бих посумњао да сам све то измислио или сањао. Јер, знате, тако је то са успоменама, човек никад није сигуран. Велико вам хвала, госпођо, идем да потражим кућу у којој сам живео. Не, хвала вам, више бих волео да будем сам.

Онда он приђе једним вратима, мада то нису била она врата, и притисну звонце. Извините, рече сасвим обичним гласом, да ли ту станује Андреас Сам? Не, не, рече жена, зар не умете да читате? Овде станује професор Смердел.

Да ли сте сигурни, понови он, да овде не станује Андреас Сам? Пре рата је становао овде, знам поуздано. Можда се сећате његовог оца? Едуард Сам, с наочарима. Или се, можда, сећате његове мајке. Марија Сам, висока, лепа, врло тиха. Или његове сестре, Ана Сам, увек с машинцом у коси. Ето, видите, онде где је она леја с луком, тамо

је био њихов кревет. Видите, госпођо, ја се сасвим добро сећам. Ту је стајала шиваћа машина његове мајке, Марије Сам. Била је то сингер машина, с ножном педалом.

О, ништа не брините, госпођо, само евоцирам успомене, знате, после толико година све нестаје. Ето, видите, на мом је узглављу израсла јабука, а сингерица се претворила у бокор ружа. Од кестенова пак, госпођо, видите, нема ни трага. То је зато, госпођо, што кестенови немају *своје* успомене.

Чули сте, куће нема. На мом је узглављу израсла јабука. Једно квр-гаво, повијено стабло без плода. Соба мог детињства претворила се у леју с луком, а на месту где је стајала сингерица моје мајке – бокор ружа. Поред баште се уздиже нова троспратница, у њој станује професор Смердел. Кестенове су посекли, рат, људи или просто – време.

А ево шта се ту збило, у Бемовој двадесет седам. Пре двадесетак година, које сам хтео да прескочим једним лирским скоком унапред. Улази мој отац, два-три месеца по нашем одласку, у кућу број 27 у Бемовој и износи наше ствари: два ормара, два кревета, сингерицу моје мајке. Кад су изнели и последњи део намештаја, а то је био онај отоман у којем певају федери, ево – госпођо Смердел, ја још увек с вама говорим – шта се збило: „када смо изнели и последњи део намештаја, драга моја Олга, а то је био онај отоман у којем певају федери, кућа се срушила као кула од карата. Не знам ни сам каквим сам чудом успео...” (Из писма Едуарда Сама, мога оца, својој сестри Олги Сам-Урфи.)

Сада је ту посађен лук, лепи зелени празилук, госпођо...

Извор: Данило Киш, *Рани јаги*, Нолит, Београд, 1990.

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

♦ Размислите о наслову романа *Рани јаги*. Ако бисте се из садашње перспективе подсетили свог раног детињства, онда бисте могли да разумете наслов овог Кишовог дела.

♦ Има ли у књизи више лиричности или епски обликованих догађаја? Потврдите на примерима из књижевног дела.

♦ Каква је „слика света” у причи *Улица дивљих кестенова*? Писац не приповеда о догађајима који су у позадини сећања него о сликама које су ти догађаји оставили у свести детета. Шта он каже о својим осећањима и успоменама?

♦ Које временске равни обухвата прича? Ко приповеда? Зашто Андреас Сам о себи говори у трећем лицу? Објасните преплитање прошлог и садашњег времена у приповедању.

♦ Којим се уметничким поступком служи Киш при обликовању приче *Улица дивљих кесџенова*? Из чега произилазе његови танани опажаји (прича је допуњена мирисима и звуцима)? Пронађите у тексту све чулне опажаје који стварају симболично значење.

♦ Како Киш гради основну тематско-мотивску структуру приче? Запазите систем асоцијација којима се писац служи у њеној структури. Са каквим мотивом истражује и за чим трага Андреас Сам?

♦ Како се врши карактеризација јунака? Какву функцију у њиховој карактеризацији има дескрипција? Која је функција редукованог дијалога? Када и зашто се уводи унутрашњи монолог у приповедање?

♦ Шта може из ове приче да се сазна о особинама дечака Андреаса Сама и његовог одраслог двојника – наратора?

♦ Киш у овом роману, као и у другим делима, потврђује своју литерарну посебност у српској прози. Докажите ово тврђење анализом приче *Улица дивљих кесџенова*.

УТВРЂУЈЕМО ПОЗНАТО И УСВАЈАМО НОВО ГРАДИВО

Роман је велика епска прозна врста са развијеном фабулом и ликовима. Прати судбину више ликова и више упоредних радњи са великим бројем појава и односа. Роман је постојао још у античко доба, када је имао забавни карактер, а данашњи назив је добио у XII веку у Француској. Све до XVIII века романом су именоване форме које су имале различите садржаје (писане народним језиком, махом љубавне или авантуристичке тематике). Романи су првобитно писани у стиховима, а касније у прозном облику.

Током времена уносе се многе новине у наративну технику и начин представљања стварности, па је тако измењена структура романа, хронологија догађаја, композиција, језик и стил, карактеризација јунака и сл.

Данас је роман један од најпопуларнијих књижевних жанрова. Разуђеност форме одговара ширини света и обиму проблема који приказује приповедачки поступак романа. Мења се перспектива приповедања, а тежња ка свеобухватности и енциклопедичности мења и приповедачке одлике наратије.

Према тематици коју роман обрађује разликују се: **витешки, детективски, породични, психолошки, друштвени, љубавни, историјски, биографски, авантуристички (пустоловни), научно-фантастични и аутобиографски романи.**

*Без недаћа свој райној деињсїва, без сумње
не бих постоао писац*

Нови Сад

Цело моје детињство је илузија, илузија којом се храни моја имагинација. И како сам о тој теми „раних јада” написао две-три књиге, сада ми се чини да је свако свођење те имагинације на такозване биографске чињенице – редуccionизам. Живот се, знам, не може свести на књиге; али се ни књиге не могу свести на живот. Како сам своје детињство дао у некој лирској, јединственој и коначној форми, та је форма постала саставним делом мог детињства, једино моје детињство. И ја сам сад и сам једва у стању да направим разлику између те две илузије, између животне и књижевне истине; оне се прожимају у толикој мери да ту повући јасну границу једва да је могућно.

Литература, наравно, тежи ономе што је посебно, да би кроз то посебно доспела до општега, с друге стране, свака посебност, свака животна чињеница, оно што вас разликује од других, оно што је у крајњем случају приватно, „особени знаци” из личне карте, изван литерарне транспозиције делују као каква израслина на лицу или телесна мана. Литература се храни посебним, индивидуалним, настојећи да ту особеност, не занемарујући је сасвим, интегрише у опште. Одатле одређен мој отпор према покушају свођења дела на живот, одатле мој отпор и према свакој књижевној биографији која одвећ истиче то посебно и која није успела да тај „особени знак” интегрише у општост људске судбине, одатле и мој отпор према свакој „мањинској” литератури, према сваком књижевном гету... Без недаћа свог ратног детињства, без сумње не бих постао писац.

Прве чулне импресије мог детињства потичу из Новог Сада, који се налази неких сто километара јужније од Суботице, низ Дунав. Мириси, укуси, боје. Мирис кестеновог цвета, руже у вази, камилице, машинског уља у механизму шиваће машине, очеве цигарете, колоњске воде на врату моје мајке, чисте креветнине, мокраће, мушеме на столу, кафе, сапуна, зачина, кожне траке на очевом шеширу, седишта фијакера, железничке станице, апотеке, празног купеа прве класе, ремена за подизање прозора у вагону, кожног кофера. Укус рибљег зејтина, меда, беле кафе, цимета, дрвених бојица, лепка, мастила, хартије, каучука, бомбона, крви из прста, јодне тинктуре, суза, сирупа против кашља. Боје кестеновог листа: тамнозелено лица и бледозелено налича, ватромет калеидоскопа, прелива дуге у кликерима – стакленцима, руј већења, небеско плаветнило, белина облака, прљавожуто кућних фасада. И слике, као кад се прелиставају старе разгледнице: артески бунар на углу улице, зими обложен сламом; дрворед кестенова чији превртљиви листови претећи шуме пред олују; приземне куће које гледају на дворишта; ниски прозори са бледоружичастим и јаркоцрвеним цветовима геранијума; прашњави травњак пред кућом; шкрипава шпедитерска кола и заљуљани фијакери који плове улицом као гондоле; сиротињска дворишта; вешплав који се раствара у води лименог корита испред вешернице; сливник што заудару на трулеж и у

који се цеди сапуњава вода; касарна и гробље; катедрала и синагога; православна Успенска црква у којој ме у петој години крсте (свештеник ми сипа воду на теме, ја тражим погледом своју мајку која ме зачас препустила бризи крснога кума; мирис тамјана, запевање свештеника, треперење свећа, лица светаца на иконама); трамваји са лиром; фотографски атеље са вештачким цвећем и са правом птицом у кавезу; чипка изнад седишта од баршуна у купеима прве класе; мајчина сингерица налик на катедралу.

Те идиличне слике, као у каквом албуму, ту се прекидају нагло: из сна ме трже пуцњава под нашим прозором...

Извор: Киш, Данило. *Горки њалас искуства*, постхумно, приредила Мирјана Миоциновић, БИГЗ, СКЗ, Научна књига, Београд, 1990.

СТВАРАЛАЧКА РАДИОНИЦА

Покажите на тексту *Без недаћа свој рајној дејинстви*, без сумње не бих носџао њисац тачност констатације књижевне критике: „Чулност је основно полазиште Кишовог приповедања у *Раним јадима*.” (Михајло Пантић)

У свом осврту на Кишово стваралаштво Михајло Пантић каже и ово: „*Рани јади* Данила Киша, уз *Башџу слезове боје* Бранка Ћопића, свакако су најпоетичније прозно остварење српске књижевности друге половине XX века, израз су оног целовитог, невиног дрхтаја детињег бића суоченог са загонетним лицем стварности.” На основу Кишових *Раних јада* и Ћопићевих прича из *Башџе слезове боје* (које познајете из основне школе), покушајте да напишете домаћи задатак на тему по избору:

- *Рани јади моја дејинстви* или
- *Један носџаличан сан из моја дејинстви*.

ПРОВЕРИТЕ ЗНАЊЕ

Шта карактерише роман као уметничку/ауторску епску прозу?
Да ли је свет књижевних дела истоветан са пишевом биографијом?